

Sari Kivistö ja Sanna Nyqvist

Tyylin syvemmästä merkityksestä

Tyyli on kirjallisuudentutkimuksen yleisin ja hämärin käsite. Puhuessamme kirjallisista teoksista tai tulkiteissamme niitä emme voi välttää viittaamasta tyyliseikkoihin. Meillä on usein hyvä intuitiivinen käsitys jonkun teoksen tyylistä, ja voimme sujuvasti vertailla sitä toisiin teoksiin. Tekijän yhteydessä käsittelemme hänen omintakeista tyyliään, lajeja määrittelemme tyylipiirteiden avulla, kirjallisuushistoriaa rakennamme tyylikausien varaan, tyyliä käytämme arvottamisen perustana. Tyyli myös vaikuttaa perustavalla tavalla teoksen meissä synnyttämään lukukokemukseen. Tästä huolimatta tyyliä on miltei mahdotonta määritellä. Lisäksi siitä on vaikeaa puhua turvautumatta metaforiin ja kiertoilmauksiin. Yhteys normeihin ja arvottamiseen tekee siitä epäilyttävän. Ehkä näistäkin syistä kirjallisuudentutkimuksen oppikirjat ovat 1980-luvun jälkeen vaienneet tyylistä tai kuitanneet sen ylimalkaisuudessaan mitäänsanomattomalla määritelmällä.

Välittelevä suhtautuminen tyyliin johtuu myös tyyliintutkimukseen liittyvistä tunkkaisista assosiaatioista. 1900-luvun puolivälissä kirjallisuudentutkimuksen parissa nähtiin raju kurssinmuutos impressionistisesta tyylipuheesta kohden eksaktiuteen pyrkivää, lingvistisesti suuntautunutta stilistiikkaa. Karikatyyri tällaisen tutkimuksen tuloksellisuudesta löytyy David Lodgen romaanista *Maaailma on pieni* (*Small World*), missä teoksensa tietokoneanalyysiin antanut kirjailija ajautuu taiteelliseen umpikujaan sen jälkeen, kun analyysi on paljastanut hänen tuotantonsa yleisimmäksi sanaksi 'rasvan' (*grease*). Kvantitatiivisesti eksaktit tulokset eivät pystyneet selittämään tyyliä kokonaisvaltaisena ilmiönä, ja osa stilistiikan parissa tehdystä tutkimuksesta näyttää tänään triviaalilta tilastonikkaroinnilta.

Kovimman formalistisen vaiheen jälkeen stilistiikka on löytänyt mielekkäämpiä tutkimusaiheita ylittäessään tieteen raja-aitoja psykologian, lukijatutkimuksen ja viimeisimpänä kognitiotieteiden suuntaan. Monitieteisyys sopiikin lähestymistavaksi tyyliin, joka luontevasti rönsyilee kielellisen tason ilmiöistä esimerkiksi identiteetin ja estetiikan kysymyksiin. Kuitenkin nykyisenkin stilistiikan eri versioiden (vaikkapa kognitiivisen poetiikan) lähestymistavat voivat tuntua liian pinnallisilta tai liian teknisiltä, kun niitä vertaa vaikka kontekstilähtöiseen tutkimukseen tai tutkimukseen, joka haluaa pitää etualalla kirjallisuuden filosofis-taiteellisen erityisyyden.

Siksi antiikin retoriikan tavat lähestyä tyyliä tuntuvat tänään yllättävän läheisiltä. Antiikin retoriikassa tyyli kytkeytyi niin puheen kuin puhujankin ominaisuuksiin –

tyyli ei siis rajoittunut pelkäksi kielen ilmiöksi. Retoriikan tutkimus tarjoaakin monipuolisen näkökulman tyylin tarkasteluun. Antiikin teorioissa painottui ajatus siitä, että henkilön käyttämä kieli kertoi hänen luonteestaan ja moraalistaan. Aristoteles muistutti, että ihanteellinen puhuja oli järkevä, luotettava ja hyväntahtoinen, ja näitä piirteitä hänen tuli ilmaista puheessaan saadakseen yleisön luottamaan itseensä. 100-luvulla jaa. elänyt Hermogenes Tarsoslainen antoi tyyliä käsittelevässä teoksessaan *Peri ideôn* (Ideoista) ohjeita siitä, miten ilmaistaan vilpittömyyden, vaatimattomuuden tai karkeuden kaltaisia luonteenpiirteitä. Näitä varten valittiin omat tyylikeinonsa. Vilpittömyyden ja äkillisen tunnekuohun valtaan joutumisen vaikutelma syntyi, kun puhuja käytti runsaasti rukouksia, valoja, anakoluuttirakennetta, äkillisiä kielenpurkauksia ja huudahduksia. Ajatus siitä, että identiteettiä rakennetaan tyylivalinnoilla, on omana aikanammekin tuttu.

Kaikessa siinä, miten ihminen oli julkisuudessa ja miten hän esiintyi toisille, tyyllillä oli suuri merkitys. Tyyli liittyi esimerkiksi tunnetilojen ilmaisuun ja niiden synnyttämiseen kuulijoissa tai lukijoissa. Aristoteles muistutti *Retoriikassaan*, että oikeussalissa puhujan oli hyvä vedota yleisön tunteisiin, koska ihmiset reagoivat asioihin eri tunnetiloissa eri lailla. Näin puhujan oli osattava tarvittaessa kiihdyttää yleisöään vihaan tai sääliin. Yhtenä välineenä tässä oli puhujan oma esimerkki: Ciceron mukaan puhujan oli itse koettava ne tunteet, joita hän tahtoi synnyttää muissa. Ilmaisun tyyllillä oli tunnetilan rakentamisessa suuri merkitys. Hermogenes antoi ohjeita siitä, millaiset sanavalinnat, kielikuvat tai lauserytmi sopivat kulloiseenkin tunteeseen, olipa kyse sitten kiivauden, närkästyksen, juhlavuuden tai kiireen vaikutelman synnyttämisestä. Esimerkiksi juhllisuutta synnyttivät suuret, jumalia koskevat ajatukset ja kuolemattomuuden tai oikeudenmukaisuuden kaltaisten käsitteiden pohtiminen, hyvällä maulla valitut allegoriat sekä ilman vähintäkään epäröintiä esitetyt väitteet. Mutta pienimmillään kielen aineksilla oli merkitystä: juhlavuutta loivat esimerkiksi leveät a- ja o-äänteet.

Klassisessa retoriikassa vallitsi melko selkeä käsitys hyvästä tyylistä, jonka piirteitä olivat puhtaus, selkeys, jäntevyyys, tiiviys ja koruttomuus. Kohtuutta korostaneelle Aristoteleelle tärkein hyvän tyylin kriteeri oli se, että ilmaisu ei saanut olla millään tavalla silmiinpistävää. Runoudessa oli kuitenkin hänenkin mielestään lupa valita hämäämpiä ja keinotekoisempia ilmaisuja kuin puheessa, mutta romaanimuodolle tai postmodernille kirjallisuudelle ominaista tyylien sekoitusta ei klassisessa retoriikassa ihannoitu. Keskiajalla taas yksi hyvän tyylin ominaisuus oli makeus tai suloisuus, joka luonnehti esimerkiksi Jumalan sanaa ja jota synnyttivät esimerkiksi mytologiset esimerkit ja runsaat, miellyttävät adjektiivit.

Myös sopivuuden ja sosiaalisen kontekstin merkitys korostui: tyyli oli harkittava tilanteen, läsnäolijoiden ja käsiteltävän aiheen mukaan. Tässä ajattelussa oli jo nähtävissä käsitys tyylin sopimuksenvaraisuudesta ja kulttuurisidonnaisuudesta. Vaikka retoriikan

käsikirjat antoivat ohjeita eri puhelajien hyvään tyyliin ja kielikuvien käyttöön sekä varoittivat tyylivirheistä, objektiivisia tyylikriteereitä ei ollut aina tarpeen laatia, koska ilmaisun konteksti pitkälti määritteli sen toimivuuden. Näinhän mekin ajatteleme: käsitteet hyvästä ja huonosta tyylistä vaihtelevat kulttuurin ja tilanteen mukaan. Toisaalta klassinen retoriikka vetosi toistuvasti tiettyihin esittämisen ja puheen konventioihin luonnollisina: Ciceron sanoin jokaista tunnetilaa vastaa luonnostaan sille ominainen ilme, äänensävy ja ele. Oman aikamme vaihtoehtoiset tavat katsoa retoriikkaa pyrkivät puolestaan muistuttamaan tällaisten luonnollisina pidettyjen tapojen nimenomaisesta sopimuksenvaraisuudesta. Luonnollisina pidetyt tavat ovat sosiaalisten käytäntöjen rakentamia, ja niiden luonnollisuus on kyseenalaistettava, jotta olisi mahdollista hyväksyä ja pitää hyvinä erilaisia puhetapoja – ja viime kädessä erilaisia ihmisiä.

Retoriikan historian tutkijat ovat korostaneet, että antiikin retoriikka opetti paljon muutakin kuin hyvää puhetta. Kiinnittäessään ilmaisun muodot vahvasti puhujan identiteettiin klassinen retoriikka ohjeisti maskuliinisen kielen, esityksen ja ruumiin omaksumiseen eleitä ja ilmeitä myöten. Opettaessa hyvää puhetaitoa määriteltiin samalla ihanteellista puhujaa ja miehisyyttä ja rakennettiin sosiaalista sukupuolta. Esimerkiksi monet feminiinisinä pidetyt tyylipiirteet, kuten monisanaisuus, kuvailevuus tai kiertoilmaisut, mainittiin klassisessa retoriikassa tyylipeheinä, joita oli puheessa vältettävä. Feministinen retoriikka onkin muiden suuntausten ohella etsinyt viime vuosikymmeninä vaihtoehtoisia hyvän puhujan kriteerejä klassiselle ja kovin miehiseksi muodostuneelle retoriikan traditiolle. Samalla on hahmoteltu vaihtoehtoja perinteisen retoriikan selkeyttä, tehokkuutta ja lyhytsanaisuutta korostaneille tyyli-ihanteille. Ilmaisukeinoja on etsitty esimerkiksi tietoisesta toisteisuudesta, stimuloivan hämärästä tyylistä ja moniselitteisistä ilmaisuista, jotka haastavat lukijaa ajatteluun sen sijaan että ne välittäisivät sanomaa mahdollisimman suoraan ja tehokkaasti; sanoman annetaan jäädä auki. Nämäkin tyylikäsitteet löytyvät kuitenkin jo klassisesta retoriikasta ja poetiikasta. Tällainen poetiikka muuttaa puhujan ja yleisön tai kirjailijan ja lukijan suhdetta kaksisuuntaisemmaksi. Olennaista ei niinkään enää ole yleisön suostuttelu oman mielipiteen taakse, vaan käsitysten muodostuminen yhteisessä prosessissa. Suomessakin on tehty tutkimusta hämäryyden kaltaisten tyylipeheiden ja antiretoriikan luovasta voimasta ja omaehtoisesta poetiikasta. Antiikin retoriikan traditio ja sen kriittinen tutkimus muistuttavat tyylin käsitteen merkityksestä ja monimuotoisuudesta, jotka on välillä nykytutkimuksessa unohdettu.

Tämän teemanumeron artikkeleissa ja esseissä tyyliä tarkastellaan 1900-luvun kirjallisuuden valossa. Artikkeleiden kirjoittajat ovat valinneet kohteikseen kaksi hyvin erityyppistä kirjailijaa, joita kuitenkin yhdistää huomiota kiinnostava tyyli. Tuomas Juntunen tarkastelee realistina tunnetun Juha Seppälän tyyliä, joka paljastuu lähiluvussa läpikotaisin intertekstuaaliseksi. Metonymioiden alluusioiden kautta Seppälä herät-

tää niukan tarinansa taustaksi koko joukon suomalaisen kirjallisuuden avaintekstejä. Juntunen ymmärtää tyylin monimuotoisena ilmiönä, joka olennaisesti liittyy merkityksenmuodostukseen. Seppälän laajan ”Taivaanranta” -novellin yhteydessä nouseekin esille kysymys tyylin tehtävistä: mihin näennäisen niukka mutta kuitenkin laajalle asosioiva tyyli pyrkii?

Veli-Matti Pynttari puolestaan pohtii Tatu Vaaskiven 1930-luvulla huomiota herättänyttä aistimuksellista ja värikylläistä tyyliä. Artikkelin osoittaa, että Vaaskivelle ominainen tyyli ei ollut pelkkä ilmaisun tapa, vaan tiiviisti sidoksissa hänen *Vaistojen kapina* ja *Huomispäivän varjo* -teoksissaan esittämäänsä modernin kulttuurin kritiikkiin. Vaaskivi näki harjoittamansa kuvallisen tyylin alkukantaisena ilmaisutapana, jota myös menestyksellisen kulttuurikritiikin olisi seurattava tavoittaakseen suuret kansan joukot. Pynttari analysoi Vaaskiven tyyliä erityisesti hellenistisestä retorikasta periytyvien ekfrasiksen ja enargeian käsitteiden avulla ja osoittaa tyylivalintojen sisällöllisen merkityksen Vaaskiven ajattelussa.

Tyylin materiaalisuus, sen perusta äänissä ja fyysisessä lausumisaktissa korostuu Nely Keinänen essee ”On Translating Style, Finnish into English”, joka keskittyy suomalaiseen nykydraamaan. Tutkijan ja kääntäjän kaksoisroolista Keinänen avaa havainnollisen näkökulman tyylin haasteisiin. Miten kääntää vastakarvaisen teinin puhe-tapa, miten eri luokkataustoista tulevien henkilöiden dialogi, miten rehevä paikallinen murre? Koska tyyli havaitaan usein eron kautta, käännöksen ja alkuteoksen vertailu tarjoaa erityisen hedelmällisen lähtökohdan tyylin havainnointiin. Janna Kantolan essee ”Strangers in Suomi” tarttuu suomalaisen kansanluonteen humoristiseen kuvaamiseen kolmen englanninkielisen nykykirjailijan – Malcolm Bradburyn, John Irvingin ja Richard Raynerin – tuotannossa. Esseessä osoitetaan perinteisten stereotyyppien elävän voimakkaana: suomalaisten metsäläismäisyys, juoppous ja omalaatuinen huumorintaju luovat kuvaa eksoottisista villoista, joiden parissa modernilla sivistyksellä on ahtaat oltavat. Suomalaiskuvauksilla on käsiteltyissä romaaneissa absurdien poikkeamisen ja humoristisen kevennyksen rooli, mutta kuten jo Tacitus tiesi kertoa, alkukantaisuudessa on myös positiivista turmeltumattomuutta. Tässä voisi piillä myös kulttuurikritiikin siemen.

Kulttuurikeskustelua voidaan myös yrittää hämmäntää tyylivalinnoilla. Anna Helle nostaa esseessään esiin tyylin poleemisen ulottuvuuden pohtiessaan Markku Eskelisen ja Jyrki Lehtolan *Jälkisanojen* (1987) synnyttämää kuohuntaa kirjallisissa piireissä. Helle esittää, että *Jälkisanat* pyrki tietoisesti ärsyttämään vallitsevaa kulttuurielämän konsensusta henkilöön menevällä pilkallaan, postmodernilla käsitteistöllä ja huonon maun tyylirekisterillä. Tällaisiin tyylikeinoihin turvautuessaan *Jälkisanat* asettui osaksi pilkkakirjoitusten ja manifestien pitkää traditiota. Vähemmän provokatiivisella mutta yhtä kaikki ajankohtaisella ja mielenkiintoisella tavalla kirjallisuudentutkimuksen ky-

symyksistä keskustelevat tässä numerossa lisäksi Markku Lehtimäki, Richard Walsh, Kaisa Kaakinen ja Vesa Haapala. Heidän aiheinaan ovat muun muassa fiktionaalisuuden merkitys, komparatistimin kriisi ja puhujan käsite runoudessa.

Avaimessa julkaistaan vuosittain vajaa parikymmentä kirja-arviota. Tämä on hie- man vähemmän kuin *Avaimen* edeltäjissä, 2000-luvun KTS:n vuosikirjoissa, vaikka jo pelkästään väitöskirjojen määrän lisääntyminen viittaisi siihen, että kirjallisuudentutki- musta julkaistaan Suomessa enemmän kuin ennen. Edes kirja-arvosteluosion kasvatta- minen ei riittäisi kattamaan kaikkea huomiota ansaitsevaa julkaisutoimintaa. Siksi tästä numerosta eteenpäin *Avaimessa* ilmestyy kirja-arvioiden lisäksi vakituinen palsta ”Kir- jauutisia”, jossa tiedotetaan uusista julkaisuista ja esitellään ajankohtaista tutkimusta. Alan ainoana arvostelija julkaisevana tieteellisenä lehtenä *Avaimella* on tärkeä tehtävä levittää tietoa uudesta tutkimuksesta sekä osaltaan pitää huolta tieteen itsesääteleyperi- aatteesta vertaisarvioiden kautta.